

HİTİT MEDENİYETİNDE DİN ANLAYIŞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

An Evaluation on the Conception of Religion in the Hittite Civilization

Hülya KAYAÖZ*

Öz

Bu çalışmada Hititlerin dini inançları üzerine bir değerlendirme çalışması yapılmıştır. Ele alınan konu yüksek lisans tezinden çıkarılarak hazırlanmıştır. Köklü medeniyetlerden birini elinde tutan Hititler ile ilgili birçok çalışma bulunmasına karşın özellikle dini inançları hakkında bilgi edinmek biraz zordur. Bu konuda gerek yüksek lisans olarak gerekse bu çalışmada Hititlerin dini inançlarına küçük bir dokunuş yapılmak istenmiştir. Konu etraflıca ele alınarak okuyucuya faydalı bilgiler sunulmuştur. Genellikle inanç sistemleri bir sürü dış etkenden, karşılaşılan coğrafyalardan ve toplumlardan etkilendiğinden bu faktörlere dikkat çekilmeye özen gösterilmiştir. Hititlerin karşılaştıkları yeni inanç sistemlerine karşı takındığı hoşgörü ve kapsayıcı tavır oldukça önemli olan noktalardandır.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Din, Tanrı, İnanç sistemi.

Abstract

In this study, an evaluation study was conducted on the religious beliefs of the Hittites. The subject was removed from the masters thesis. Although the Hittites are one of the rooted civilizations, it is difficult to find information about their religious beliefs. In this study, we tried to concentrate on the religious beliefs of the Hittites. The subject is discussed in detail and provided to the reader with useful information. We have taken care to draw attention to these factors, since generally the belief systems are affected by the external factor, the geographies and societies encountered. The tolerance of the Hittites against the new belief systems they face is one of the most important points in this study.

Keywords: Hittites, Religion, God, Faith System.

Giriş

Hitit inançlarında tanrılar, hem sosyal organizasyon yapısında hem de siyasal yapıda önemli bir nitelik taşımaktadır. Hititlerin Anadolu'da siyasi egemenliklerini kurmadan ve diğer bir deyişle, Anadolu ile ilişki içerisinde bulunmadan önce, eski Anadolu tanrıları Hitit inançlarını teşkil eden en önemli faktörler arasında yer almıştır. Hitit dini içerisinde eski Anadolu tanrılarının kültleri kolay bir şekilde entegre olmuştur. Bu yönde en çok dikkatleri çeken unsur, ilk Hitit liderlerinden birisi olarak kabul edilen Anitta bile, Anadolu'nun önemli tanrılarından birisi olarak kabul edilen Fırtına Tanrı'sının sevgisini kazanmış olmakla övünmektedir (Sevinç, 2008: 13).

Hititlerin dini inançlarında etkilenmeler, eski Mezopotamya dünyasından da etkileşim gösteren bir unsurdur. Özellikle de Yer Altı Tanrıları arasında bulunan Lelwani, Siwatta, Istustaya, Papaya, Hasameli, Güneş Tanrıçası ve Nergal, Mezopotamya tarafından kabul edilen ve benimsenen tanrılar arasında yer almışlardır. Böyle bir dayanak ise yedi rakamının yer altı ile bağdaştırılmasından dolayı, Mezopotamya'da bu yönde bir kabulün etkilerini kapsamaktadır. Bu yönde bir bağdaştırma özellikle de Eski Türk inançlarında ve Kırgız Türklerinde görülen bir durumdur. Bu Türklerde yedi rakamı ile yer altı bağdaştırması ise, "yerin kulağı yedi kattır" sözünü kullanmalarının bir sonucudur. Bu şekilde Hititlerin inançlarında yer alan bu yedi tanrı grubu, etkilenme sonucunda kabul edilen ve yerleşen bir inanç sistemi olmuştur (Sir Gavaz, 2016: 839; Ögel, 2014: 344).

Hitit kralları, tanrıların kültlerini önemsemişlerdir. Bu yönde korumanın sağlanarak önemin azaltılmasından çok artırılması odaklı işlevsellikler geliştirmişlerdir. Bu şekilde kral kendisini, ülke genelinde en yüksek dereceli rahip yapmıştır. Bu durum, kült merkezlerinde

¹ Bu çalışma "Hititlerde Tarım ve Hayvancılık" adlı yüksek lisans tezinden çıkarılmıştır.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, hkayaoz2207@gmail.com.

gerçekleştirilen törenlerin, kralın kendisinin yapmasına veya nadir durumlarda da kendi ailesinden bir temsilcinin yürütmesine ortam hazırlamıştır. Kutsal işlere gösterilen önem, kralın halk üzerindeki üstünlüğünün kanıtı olmuştur. Kralın dini olgular üzerindeki etkinliği ele alındığında ise, hükümdarın meşruluğunun tanrılara borçlu bir kişi olması, onların destekleri olmadan herhangi bir yürütme işlevselliğini gerçekleştiremeyeceği düşüncesinin hâkim olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ölçüde kral tanrılara tapınılmasını sağlamalı ve onların sunuları doğrultusunda çalışmalar yapmaya özen göstermelidir. Bu durumlar ölçüsünde tanrılara inanma işlevsellikleri, onların destekleri olmadan yönetilmenin mümkün olmadığı kabulüne dayanmaktadır (Sevinç, 2008: 13-14).

Hititlerin inanç yapıları genel doğrultuda, günlük yaşantılarında tanrılar tarafından yönetildiklerine inanmalarının bir ölçüsü olarak çevrilidir. Bu anlamda Hititler, Teokratik bir inanç dünyasında hayatlarını şekillendirmektedirler. Bu durum Hititlerin başlarına gelen her olayda tanrıların bir etkisi olduğunu ve bu yönde hastalıklarda, mutluluklarda, yenilgilerde diğer bir deyişle her adımda tanrıların, en önemli etkiyi taşıyan grup olarak değerlendirilmesine ortam hazırlamıştır. İnançları doğrultusunda öldükten sonra mutlu bir yaşantı süreceklərini düşündüklerinden, tanrıların gazaplarını çekmemek açısından çeşitli kurbanlar sunmuşlardır. Bayram törenleri yaparak dualarla anmaya özen göstermişlerdir. Tarım ve hayvancılık gibi geçim kaynakları açısından önemli bir yer tutan unsurlarda da tanrıların önemli bir yer tuttuğu düşüncesi Hititlerin, dualar ile bereketli bir toprak olmasını istemelerine ve hayvanların bereketli olmasına yine aynı şekilde etki göstermektedir. Bu durumlardan yoksun kalmaları ise, kendilerinin cezalandırılmak için böyle bir duruma maruz kaldıklarını düşünmelerine neden olmaktadır. Diğer yandan Hititlerin krallarına duymakta oldukları saygılarda da bu durum belirginlik göstermektedir. Diğer bir deyişle kral ne oranda memnun edilirse, tanrıların da kendilerini o oranda memnun edecekleri düşüncesi, krallara dua etme, kurban sunma gibi durumların gerçekleşmesine ortam hazırlamaktadır. İnanç yapıları, hayatları ile bütünleşme gösteren Hititlerin, bu durumu sağlayabilecek temelde işlevsellikler geliştirmeleri, Hititlere yönelik bilgilerin elde edilmesinde üzerinde durulması gereken konular arasında yer almaktadır (Murat, 2011: 126; Dinçol, 1986: 7-8).

Hititlerin Tanrıları

İlkel insanların hayata bakış açılarının anlaşılabilmesi, tanrıya olan bakış açılarını bilmekten geçmektedir. Dini inançlarına yönelik çalışmaların geliştirilmesi, o toplum yapısında medeniyet, kültür, sosyal yaşam düzeyleri gibi çeşitli bilgilerin elde edilmesine yardımcı olmaktadır. Din hayatın vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirildiğinde, Hititlerin tanrılarının bilinmesi ve bu tanrıların etkilerinin ele alınması gerekmektedir. Hitit tanrılarına bağlı inançlar, toplumun bu inançlarını geliştiren çok farklı işlevselliklerini çevrelemektedir (Kahraman Çınar, 2012: 1-2). Bu yönde Hitit tanrıları aşağıda maddeler halinde sıralandığı üzere;

- Gök (Fırtına) Tanrısı,
- Tanrıça,
- Yerel Tanrılar,
- Hayvan Tanrıları,
- Kubaba.

Hititlerin dini inançları arasında tanrılara olan bağlılıkları, belirli bir takvim içerisinde yapılması gereken bayramların kutlanmasını gerektirmektedir. Bu kutlama işlevsellikleri ise, kralın başrahip unvanıyla gerçekleştirilmektedir. Bayramların kutlandığı alan Hattuša'dır. Bu nedenle kral, ordunun yönetimini güvendiği komutanlara bırakarak Hattuša'ya bayram

kutlamalarına katılmaktadır. Hititlerin tanrıya olan bağlılıkları, daha çok kral ile bağlılıklarının bir ölçümlemesi olduğundan, krala gösterilen saygı kadar dini inançlara saygının da gösterilmesi anlayışı hâkimdir. Kral, tanrıların isteklerini yerine getirmede en önemli kişi olarak değerlendirildiğinden, Fırtına Tanrısı tapınakları gibi çeşitli tapınaklar yapmışlardır. Bu tanrı inançlarında insanlar, çeşitli adaklarda bulunmakta ve kurban sunmaktadır. Diğer yandan Hititler bu tapınaklarda, dualar etmekte ve isteklerini belirtmektedirler. Kralların bu görevleri, dini inançlarının bir sonucu olarak şekillenme göstermektedir (Reyhan, 2009: 161).

Anadolu'da büyük bir medeniyet kuran Hititler, en bilinen ve dikkat çeken medeniyetlerden birisidir. Bu kadar dikkat çeken özellikleri üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar arasında tanrılara olan inançları ve bağlılıkları, her alanda müdahil olarak görülmelerine etki göstermektedir. Tanrıların memnun edilmesi düşüncesinde kutlamaların Hititler tarafından yapılması, bayramlar ve törenler ile ritüellerin gerçekleştirilmesi şeklinde gösterilmiştir. Tanrılara ibadet etmek amacıyla yapılan tapınaklarda, tanrıların mutlu edilmesi amacıyla çeşitli sorumluluklar, belirli kişilere verilmiştir. Bunlar kült görevlileri olup tanrıları mutlu edebilmek amacıyla kurbanlar sunmuşlar, müzik ve dans ile eğlendirme görevlerini üstlenmişlerdir. Bu ölçüde Hititlerin, tanrıya bakış açılarının değerlendirilmesi, günlük yaşantıları içerisinde önemli bir olgu olan din anlayışını incelemeyi gerektirmektedir. Hititlerin her aşamada tanrılara olan inançlarının yaşamlarına etki eden faktörlerin değerlendirilerek yorumlamaların geliştirilmesi önem arz etmektedir (Akdağ, 2018: 23).

Gök (Fırtına) Tanrısı

Gök kavramının toplumlar açısından ifadesi her daim sonsuz olması, erişilmez bulunması ve ulaşılmaz olmasından kaynaklanmaktadır. Tanrı da bu anlamı taşıyan bir nitelikte bulunduğu için gökler ile eşdeğer bir ölçümlemede tutulması sağlanmıştır (Çavuşoğlu, 2007: 2; Esin, 2001: 19). Dünyanın neresinde olursa olsun topluluklar, yaratıcı ve yüce bir güce sahip olduğunu düşünmüşlerdir. Bu yüce yaratıcılık kavramı genelde "Gök" kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Gök Tanrı inancı da bu ölçümlenelerde değerlendirilen bir durum olmuştur. Bu inanç sistemi genelde her toplumda kabul edilen bir dini inanç ölçümlemesi olsa da, bazı toplumlarda çok tanrılı hurafeler ile dolu olan bir inanış sistemine dönüşmüştür. Gök Tanrı kavramı, büyük tanrı anlamını taşımaktadır. Bu anlamda en kutsal tanrı olarak kabul edilmektedir. Toplumlar farklı şekillerde isimlendirmeler mevcut olsa da, genel anlamda Gök Tanrı dini anlayışını yansıtan bir nitelik göstermiştir (Kalafat, 2004: 9).

Gök Tanrı inancında tanrının, ecdadın tutmuş olduğu vatanın sahipsiz kalmaması adına dualar etmeleri ve milletin tanzim ve tertip edilmesi gerekliliğine inanmaları, bu inanç biçimini benimsemelerine ortam hazırlamıştır. Gök Tanrı anlayışı bu yönde, tanrının lütfetmesini, bağışlamasını, tanzim etmesini ve güç vermesini ifade eden bir anlayışı çevrelemiştir. Gök Tanrı'dan vatanın korunmasına yönelik istekler, kötülüklerin arınmasına bağlı dileyişler ve iyilikler ile bereketin çoğaltılması ifadeleri, insanların dualarında sık sık tekrarlanmış oldukları dualar olmaktadır. Bu sayede rahat ve mutlu bir yaşantıyı süreçlerine olan inançları, çoğu toplumlarda kabul edilen bir durum olmuştur. Gök Tanrı inancında bu anlayış, kuşaklar boyu süregelen gelenek ve görenekler ile de şekillendirilen bir inanç ve pratikler bütünü oluşturulmaktadır (Uğurlu, 2012: 331-332; Çelik Şavk vd., 2007: 1).

Gök Tanrı kavramı ile bütünleştirilen bir inanç sistemi Hititler açısından değerlendirildiğinde, çok sayıda bulunan tanrı ve tanrıça arasında "gökyüzü" tanrıları ile "yeraltı" tanrıları arasında temel bir ayırım yapılmıştır. Bu çerçevede Hititlerde tanrı kavramı Gök Tanrı anlayışında, çok sayıda farklı görevlerden oluşan tanrılar olmaktadır. Güneş Tanrıçası, Fırtına Tanrısı'nın eşi olarak kabul edilmiştir (Sevinç, 2008: 177). Hititlerin Gök Tanrı kavramı yalnızca tapınaklar oluşturularak dualar etme ile kısıtlı bir durum olmamıştır

(Ünal ve Girginer, 2007: 153). Çeşitli gelenek ve görenekleri yansıtan bir inanç sistemi uygulanmış ve kurban sunma amacıyla “duman kurbanları” olarak ifade edilen bir tören gerçekleştirmişlerdir. Bu törende temel anlayış, sunulan kurban etlerinin yakılması ile beraber tanrılar kokuyu almakta ve yeryüzüne inmektedir. Bu şekilde gökyüzü tanrılarının dikkatinin çekilmesi hedeflenmekte ve onların yeryüzüne indirilmesi ile beraber istekler belirtilmektedir. İnsanların dileklerini sunmak istemeleri ve dileklerinin kabul olması için dua etmeleri, gökyüzü tanrılarına törenleri sık bir şekilde yapmalarına ortam hazırlamıştır. Bu sayede isteklerinin gerçekleşmesine yönelik iletişim kurduklarına yönelik inançları, Gök Tanrı anlayışının etkin bir şekilde olmasına etki göstermiştir (Yıldırım, 2014: 42; Ünal ve Girginer, 2007: 103).

Tanrıça

Hititlerin inançlarında tanrılar kadar tanrıça da önem taşımaktadır. Bu durumun eşdeğer niteliği, kadın ile erkeğin toplumda aynı düzeyde olduğu kabulünden kaynaklanmaktadır. Hitit tanrıçası aynı zamanda, Arinna'nın güneş tanrıçası, Vuruşemu, Hepat gibi farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Bu tanrıça isimleri, tabletlerde farklı şekillerde ifade edilse de aynı özelliklere sahiptirler. Kabartmaların çoğunda, tanrı ve tanrıçanın eşit olduğu yönünde tasvirler yapılmaktadır. Bunun yanı sıra, bu çiftin oğulları da koruyucu tanrı olarak önemli bir yer tutmuşlardır. Tanrıçalar arasında en önemlisi ise, Arinna'nın güneş tanrıçasıdır. Bu durum, arkeolojik delillerde önemli bir yer tutmaktadır. Arinna'nın güneş tanrıçasını Kral II. Murşili canlandırarak uzun dönemden beri ihmal edilen tanrıçanın önem kazanmasına ortam hazırlamıştır. Bu durumun etkisini oluşturmak amacıyla, seferlerden önce güneş tanrıçası ile ilgili bayram törenleri yapılmıştır (Boran, 2014: 7).

Hititlerin daha çok Mezopotamya ve Suriye kültürlerinin etkileri altında kalmaları, inanç sistemlerinden de etkilenmelerine ortam hazırlamıştır. Bereket tanrıçası, aşk tanrıçası gibi tanrılar, daha çok bu kültürlerden etkilenilen dini inançlar olmaktadır (Kıymet, 2014: 21). Hititlerin tanrıçalarından birisi olarak kabul edilen Hurrice allai: 'tanrıça' ve turahhi ise, güçlü tanrıça anlamına gelen bir kadın adıdır. Bu tanrıça ise tabletlerden anlaşıldığı üzere, “büyülenmiş bir insanı düzene sokma” gibi önemli bir görevi yerine getirdiğinden, güçlü bir tanrıça olarak kabul edilmiştir (Kıymet, 2014: 27; Miller, 2005: 134). Tanrıçaların çeşitli görevleri bulunmakla birlikte insanların yaşantılarında önem verdikleri durumlara yönelik olarak farklı görevler geliştirilmiştir. Bu yönde temizlik ve bereket tanrıçaları en çok dikkat çeken tanrıçalar arasında olmuştur. Özellikle de bereket tanrıçası, tarım ve hayvancılık gibi geçim kaynaklarından verimin alınmasını sağlamak açısından önem taşımaktadır (Kıymet, 2014: 27).

Tarım ve hayvancılık gibi önemli faaliyetlerde tanrılar kadar tanrıçalar da önem taşımaktadır. Hitit kanunlarında bu durum ele alınmış ve gerçekleşen bir olay hakkında ise, tanrının ülkeleri terk etmeleri halinde meydana gelen durumlar ifade edilmiştir. Ancak tanrının tekrardan ülkeye getirilmesi ise, yine bu anlamda tanrıçalara çeşitli sorumlulukları yüklemiştir. Örnek üzerinden ifade etmek gerekirse, ürünlerin kurumması, ölmesi, sığırların, koyunların yavrularını reddetmesi, hayvanların kısırlaşması gibi durumlar, Tanrı Telipinu'nun öfkelenmesi ve ülkeyi terk etmesinin bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Telipinu'nun babası, Fırtına Tanrı'sı ise oğlunu bulmaya çalışır ve bunun için, Kamrusepa Tanrıçasını görevlendirir. Bu amaçla bir ritüel düzenleyen Kamrusepa, Telipinu'nun bedeninin öfkeden arındırılmasını sağlamaya çalışır. Bereket ve bolluğun gelmesi bu anlamda, tanrılarının öfkelerini dindirmede tanrıçanın görevlendirilmesini gerektirmiştir. Büyü tanrıçası olarak nitelendirilen bu tanrıça, Fırtına Tanrı'sının yapamadığı sorumluluğu yerine getiren bir gücü ifade etmiştir. İfade edilen örnek üzerindeki kapsam, tanrıçaların önemli bir yere sahip oldukları göstermektedir. Aynı zamanda bu durumun özellikle de tarım ve hayvancılığa dayalı

olarak ifade edilmesi, tanrıların ve tanrıçaların bu açıdan en önemli işlevsellikleri kapsadığını göstermektedir (Reyhan, 2010: 79; Hoffner, 1990: 14-20).

Yerel Tanrılar

Hitit kralları, toplum yapısında merkezi bir devlet anlayışını geliştirmeye özen göstermişlerdir. Bu anlayış kapsamında ekonomik ve sosyal bir sistemde devletin görevlerini yerine getirebilecekleri sorumlulukları gerçekleştirmişlerdir. Tanrılara oldukça fazla derecede önem atfedilmiştir. Bunlardan birisi ise, yerel tanrılara yönelik yapılan etkinliklerdir. Bu anlamda yerel tanrıların kültleri koruma altına alınmıştır. Yerel tanrılar, merkezi devlet yapısında belirli gruplar halinde sınıflandırılarak en önemli tanrılar grubuna dâhil edilmiş ve ritüeller ile ibadet etme durumları gerçekleştirilmiştir. Bunu sağlayan krallar, bu sayede özellikle de yerel tanrıların üstünlüklerini sağlama işlevselliklerinde bulunmuşlardır (Sevinç, 2008: 13-14).

Merkezi sisteme dayalı olarak işlemlerin yapılması ve yerel tanrıların etkinliklerini artırma özellikli çalışmaların yapılması, tapınakların egemenliği ya da mülkiyet anlayışında da gözlemlenmektedir. Bu bağlamda Hititlerde tapınakların egemenliği altına tamamıyla girilmemesi ve özel mülkiyetin engellenmesi, kralın bu yönde merkezi sistem yapısını geliştirmesine etki göstermiştir. Bu sayede Hititler açısından önemli bir unsur olan toprak, özel mülkiyetin engellenmeye çalışıldığı unsurlar arasında yer almıştır. Bu yönde en önemli etkiler ise, yerel tanrılar açısından etkin bir biçimlemeyi göstermektedir. Yerel tanrıların bulunduğu yerlerde az miktarda ürünlerin biriktirilmesi sağlansa da, bu durum hiçbir zaman tam anlamıyla biriktirme niteliğini gösteren işlevsellik özelliği göstermemiştir. Küçük çapta bağımsız evlerin bulunduğu yerlerde de yine aynı şekilde artı ürünlerin saklanması gerçekleştirilse de bu durum, fazla derecede olmamıştır. Toprağın her daim korunması anlayışının Hititlerde hâkim bir anlayışta olması, ister tanrı isterse de önemli sayılabilecek kişiler üzerinde olsun, her daim kısıtlayıcı etkinlikleri çevrelemiştir (Demirel ve Sevim, 2012: 204).

Yerel tanrıların görevleri diğer tanrılardan daha farklı işlevsellikler taşımaktadır. Bu yönde en önemli sayılabilecek unsurlar arasında, bölgeden bölgeye yerel tanrıların işlevselliklerinin değişkenlik göstermesi gelmektedir. Yerel tanrıların yerel kültleri, geleneklere göre değişkenlik göstermektedir. Bazı yerel tanrılar, krallara gelecek odaklı bilgiler sunmuşlar ve fal metnini okuma gibi bir özelliği yansıtmışlardır. Bu ölçümleme yapısı yerel tanrıların, görüşlerini krallara sunması olmaktadır. Ancak genel anlamda yerel tanrılar önemli bir yere sahiptir. Çünkü toplumun gelişmesi ve birleşmesi yerel tanrıların oluşturdukları kültür yapılarını yansıtmaktadır. Karmaşık bir sistemin oluşması, her bölgede farklı bir toplumun oluşmasına kaynaklık göstermiştir. Günümüze Hitit toplumlarından zengin bir kültür yapısının ulaşmasında, yerel tanrılar önem taşımaktadır (Boran, 2014: 8; Arıkan, 2012: 272).

Yerel tanrının kültürel işlevselliklere bağlı önemleri kadar farklı derecelerde önem arz ettiği konular da bulunmaktadır. Böyle bir durumda yerel tanrılar, kralın istekleri doğrultusunda en üst düzeyde yer alabilmektedirler. Ancak bu durum hiçbir zaman diğer grup tanrılarını ya da tanrıçalarını geçebilecek potansiyelde bulunmamıştır. Örnek üzerinden ifade etmek gerekirse Fırtına Tanrısı, Büyü Tanrısı, Güneş Tanrısı, Güneş Tanrıçası gibi tanrı ve tanrıçalardan üst kesimde yer alamamıştır. Böyle bir etki belirli yönlerden kısıtlama oluşturmaktadır, ancak bu durum toplum yapısında yerel tanrıların konumlarını ve saygılarını azaltıcı yönde bir etki taşımamıştır (Arıkan, 2012: 272-273).

Hayvan Tanrıları

Tanrılar arasında diğer bir grubu Hayvan Tanrıları oluşturmaktadır. Bu tanrılar arasında en önemlisi ise, boğa biçimli tanrılardır. Hititlerde hayvan biçimli tanrılar genelde, zoomorf tanrı düşüncesinin kült aletleridir. Örneğin, boğa biçimli tanrılarda Fırtına Tanrı'sı boğa ile sembolize edilmiştir. Boğanın fırtına tanrısı ile ilişkisi bir sembol olarak ifade edildiğinde, insanlar ile tanrılar arasında aracılık yapan bir hayvan tanrısı olduğu belirtilmektedir. Kabartmalarda boğaya tapınma niteliği, daha önemli bir işlevsellik kazanmaktadır. Başka bir hayvan tanrısı olarak ise, ayı ve insan biçimli tanrı belirtilmektedir. Bu anlamda çok çeşitli hayvan tanrıları bulunmakla birlikte, Hitit sanatında önemli bir yer edinmiştir (Boran, 2014: 8). Hititler açısından önemli bir unsur olan hayvan imgesi, tanrıların bir lütfu olarak değerlendirdiğinden, tanrılar ile iletişimleri sağlamada insanlar, hayvanları bir aracı olarak kabul etmişlerdir. Tanrılar ile iç içe yaşayan bu toplumda, özel mekânlar içerisinde olduğu kadar normal yaşantılarında da saygıyı gösterme ve sürekli olarak iletişim kurma niteliği, hayvanlar ile sağlanan bir unsur olmuştur. Bu anlamda ifade edilebilir ki hayvan tanrıları daha çok, tanrıların insanlar ile iletişim kurmuş oldukları bir aracı görevini üstlenmektedirler (Kahraman Çınar, 2012: 21-22).

Hititlerde Tanrı Kültleri

Hitit dinine yönelik incelemeler genelde, gelişmiş yapıda çok tanrılı din anlayışını destekler yöndedir. Sayıları otuz bine yaklaşan tabletlerde dinsel metinler dikkat çekmekle birlikte, Hititlerin dinlerine vermiş oldukları önem, etkin bir düzeydedir. Hitit dininin geniş bir din anlayışında olduğu dikkat çektiğinde, Hitit dinini oluşturan temel unsurların neler olduğu önem taşımıştır. Bu yönde gerçekleştirilen çalışmalar, Hitit dininin her birinin kendisine ait olan geleneklerine bağlı kültürleri ile başkent Hattuša'ya bağlı olan kralın devlet dininden oluşmaktadır. Hitit panteonu denildiğinde akla gelen bu devlet dini içerisinde, başkentte tanınmış olan, saygı gösterilen tanrı ile tanrıçaları kapsamaktadır. Diğer yandan onlara tahsis edilmiş olan rahipler bulunmaktadır. Hitit dinini oluşturan bu panteon, yerel kültürlerin birleşmesi ile beraber karmaşık bir sistem yapısını geliştirmiştir. Bu anlamda tanrı kültürleri, "Hatti ülkesinin bin tanrısı" diye anılan tanrı anlayışını desteklemektedir. Hitit dini içerisinde yerel tanrıların kabul etmiş olduğu kültürler ile beraber bu anlayış, daha çok kabul görülen bir unsur olmuştur (Arıkan, 2012: 272).

Tanrı kültürleri olarak ifade edilen unsur Hititlerde belirli bir inanç sistemini ölçülemektedir. Bu anlamda tanrıların ölü ruhlarının ülkeye götürüldüğü ve orada bir kültürün bulunduğu inancı hâkim kılınmıştır. Ölü ruhların bulunduğu yer olarak ise başkent değerlendirilmiştir. Devlet yapısında bu durum, kralların tanrısal mertebeye kavuşmuş olmaları ve krallara ait olan kültürün taşındığı yönündeki inancı, başkenti bu yönde önemli bir yer kılmıştır. Tanrı kültürlerinin başkentte bulunması, kutlamaların da bu başkentte yapılmasına ve tanrılara ibadetlerin de yine aynı şekilde burada olmasına ortam hazırlamıştır. Atalar kültürünün ihmal edilmeyecek önemli bir unsur olması, tanrı kültürlerine her daim bağlı kalmayı ve gelenekler ile göreneklerden kopmamaya özen göstermelerine ortam hazırlamıştır. Tanrı kültürlerinin ihmal edilmemesi, geçmişle tarihi bağların kurulmasına etki göstermiştir. Kültürel bağların devamlılığını sağlama ise, ölü kralların ruhlarına yapılan anma törenleri ile devam etmiştir. Atalarının ruhlarına saygı gösterme inancı, bu geleneğin devam etmesini destekler niteliktedir (Sir Gavaz, 2016: 842-843; Akgün, 2007: 143). Hitit dini inancında kültür unsuruna yönelik çalışmalar, arkeolojik veriler dikkate alınarak geliştirilmiştir. Bu verilerde özellikle de tanrı kültürlerinin yoğun bir şekilde olduğu tabletlerde ifade edilmiştir. Bu yönde kültürlerde, tanrı ve tanrıçalara yapılan ritüellere geniş kapsamda yer verilmiştir. Dini ritüellerin anlatımları, kültür törenlerinin anlatımları en sık rastlanılan unsurlar arasındadır. Bu anlamda ifade edilebilir ki Hititlerde dini inanç anlayışı, tanrı kültürlerinin devamlılığını sağlama ile eşleşme göstermiştir (Demirci ve Falay, 2016: 40).

Hititlerde Doğa İle İlgili İnançlar

Hititlerde kültler, doğa ile ilişkili olarak da tasvir edilmiştir. Yapılan çalışmalarda bu durumun en belirgin özellikleri arasında, pınar/kaynak tanrı ile tanrıçalarının olduğu yönünde ilişkiler mevcuttur. Hitit panteonunda aynı zamanda su kaynakları ile pınarlar, kutsal kabul edilmektedir. Eflatunpınar'da bulunan anıt, bu durumu destekler niteliktedir. Hititler dağları da kutsal kabul etmiş ve dağ tanrılarına inanmışlardır. Bu kutsallığı artırmak amacıyla her dağda ayrı bir tören gerçekleştirmişlerdir. Dağ tanrıları genelde uzun etekli tasvir edilmiş ve elbisenin de üzerinde dağ sembolleri yapılmıştır. Ancak dağ tanrılarının Hitit dinine ve sanatına tamamıyla yabancı olduğuna yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Bu anlamda dağ tanrısının Suriye'den gelen bir anlayış olduğu ifade edilmiştir (Boran, 2014: 12-13).

Doğa olayları üzerinde etkili olan Güneş, Ay gibi gök cisimleri insanların her daim ilgisini çekmiş ve bu gök cisimlerine saygı her daim devamlılık göstermiştir. Gök cisimlerine özel anlamların yüklenmesi, saygının oluşturulmasına her daim kaynaklık oluşturmuştur. Diğer yandan doğa olaylarının yorumlanarak takvimlerin geliştirilmesi geleneği, öncülüğün oluşturulmasına ortam hazırlamıştır. Hititler açısından doğa ve gökyüzü olaylarının incelenmesi de, süregelen yapıda doğada meydana gelen olaylarla ilişkili olarak ifade edilmesine etki göstermiştir. Bu durum, doğaüstü bir gücün olduğu düşüncesinin gelişmesine ve dağ tanrılarının olduğunu düşünmelerine ortam hazırlamıştır. Böylece doğada meydana gelen olaylarla doğa tanrısının ülkeye sunduğu nimetler arasında ilişki kurulmuştur. Kehanetlerin meydana gelmesi de yine aynı şekilde, doğa olaylarının bir sonucu olarak değerlendirildiğinden, doğa başlı başına bir kehanet şeklinde ifade edilmesine ortam hazırlamıştır. Doğa bu şekilde, tanrıların insanlara isteklerini belirttikleri bir kült olarak değerlendirilmiştir. İnsanların bu istekleri dikkate almaları ise, doğanın bereket sunması ve güzel bir yaşam sunması şeklinde ifade edilmiştir (Şahinbaş Erginöz, 2008: 199-201).

Hititlerde, doğanın en önemli işlevselliği bereket üzerindeki etkileri olmaktadır. Bu nedenle doğanın bereketli olması, yağmur yağması, su kaynaklarının bulunması gibi önemli doğa olayları gerçekleşmediğinde, hem tarım hem de hayvancılığın zarar görmesi, doğa tanrılarını memnun etmeyi gerektirmektedir. Hayvanın ve doğanın bereketliliğinin kalmamasını genel anlamda, doğa tanrılarını kızdırmaktan dolayı meydana gelen bir durum görüşü hâkim olmuştur. Doğanın bereketliliğinin tam anlamıyla sunulması bu anlamda, tanrının öfkesini ya da nefretini dindirmenin bir ölçüsü olarak kabul edilmektedir. Doğa tanrılarının Hititler açısından önemi bu ölçüde bereketten yoksun kalma durumlarının bir ölçümlemesi olmaktadır. Doğa tanrılarının memnun edilmesini sağlama ise, gerekli ritüelleri gerçekleştirme ve törenler yapmayı gerekli kılmaktadır (Sevinç, 2007: 237-238; Hoffner, 1990: 17).

Sonuç

Hitit dini her şeyden önce çok tanrılı bir dindir; panteonun içinde binlerce tanrı ve tanrıça vardır ve bunların pek çoğu "milli" dinden değil, diğer kavimlerin dinlerinden alınmış yabancı kökenli tanrılardır. Hititler'in kendi anavatanlarından getirdikleri bir tanrı tipi yok gibidir. Hititçe'de tanrı anlamına gelen ve belki de yanlış olarak *deus*, *Zeus* ile mukayese edilen siu-nun rolü araştırmalarda abartılmakla birlikte din tarihi açısından yeni bir şey getirmemekte, Hitit tanrılarının yabancı kökenli, yani ya yerli Anadolu, ya da Mezopotamya kökenli olduğu gerçeğini değiştirememektedir. "Bin tanrılı" Hitit panteonu deyimi biraz abartılıdır. Elbette ister kral, ister sıradan bir insanın aynı anda bin tanrıya tapınmasına, yani onlara kurban sunması ve ayinlerini yapması imkansızdır. "Bin Tanrı" (LIM DINGIR^{MES}) deyimi metinlerde, özellikle mektup, antlaşma, ayinler ve büyü metinlerinde "tüm tanrılar, binlerce tanrı" anlamında kullanılmıştır. Tabii ki metinlerde bu bin tanrının hepsinin de adları yazılmış değildir. Tanrı sayısının bu kadar kabarık olmasında kuşkusuz, birçok nesne eşyanın

tanrılaştırılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Buna ilaveten zaten birçok tanrı da tam bir tanrı statüsüne sahip değildi ve ne tapınakları, ne de muntazam kültleri vardı. Bunların kült yerleri, çoğu kez *huwaşi-taşı* denen stellerdi. Bunlar genel olarak doğanın içinde, ormanlar içinde, su, pınar ve ırmak kenarlarına dikilirdi. Metinlere geçen tanrı sayısı ise sadece 600 adettir! Hitit tanrıları belli başlı devlet antlaşmalarının yemin tanrıları listelerinde, envanter metinlerinde, dualarda, mitolojik ve tarihi metinlerde zikredilirler. En başta Gök'ün Güneş Tanrısı, Arinna Kenti Güneş Tanrıçası, çok sayıda kentlerin Fırtına Tanrıları gelirler. Daha sonra Koruyucu Tanrılar gelirler. Bu kalabalık tanrılar alemi karşısında panteonun belli başlı tanrılarının sayısı, belirli dönemlerde 10-15'e kadar indirgenebiliyordu. Tanrı sayısının azalmasında benzer özellikler taşıyan tanrıların birbirleriyle eşitlenmesi de (*synchretismus*) önemli etken olmuştur, ama Hititler'in bu konuda da başarılı oldukları pek söylenemez. Tanrıların birbirleriyle eşitlenmesi için Hititler'in M. Ö. 13. yüzyılda Hurri-Kizzuvatnalı bir kraliçenin, yani Puduhepa'nın Hatti'ye gelmesini beklemek zorunda kalmışlardır. Ama Hititler Mısır ve Levant kavimlerinin aksine monoteizm yönünde hiçbir adım atamamışlardır (ÜNAL, 2003: 74-77).

Kadim bir medeniyete sahip olan Hitit Devletinin gerek ekonomik gerek siyasi gerekse dini ve sosyal açıdan oldukça köklü ve etkileyici bir kültüre sahip olduğu gözlemlenmektedir. Hititlerden kalan tarihi birçok eser çeşitli bilim dalları tarafından defaatle incelenmiş ve her seferinde farklı sonuçlar ve bulgular elde edilmiştir. Bundan başka kendi içinde yaşamış olduğu kültürü, girmiş olduğu birçok çeşitli coğrafyaya da taşıyarak buradaki toplulukları da etkilemiştir. Öte yandan etki altında kalan toplumların faydalı gördüğü yanlarını da kendi kültür potasında eriterek kazanımlar sağlamıştır. Bunların yanında her kültür ve medeniyette olduğu gibi Hititlerin dini inançları da belirli obje veya soyut kavramlar üzerinde olmuştur. Bunlardan hayvanları veya yerel tanrıları örnek göstermek yerinde olacaktır. Yine dini inançlarına sadık bir tutum sergileyen Hitit medeniyeti başka kültürlerin inanç sistemlerinden de etkilenmişlerdir. Örneğin Anadolu coğrafyasına giriş yaptıktan sonraki dönemlerde kâh sosyal açıdan kâh dini açıdan etkilere maruz kaldıkları bir gerçektir.

Bu bağlamda Hititler Anadolu'ya geldiklerinde Hatti, Luvi ve Hurri gibi yerel halkların sadece dinini değil pek çok kültürel öğesini de sahiplenmişlerdir.

Ele alınan konuda da Hititlerin dini görüşleri hakkında bilgiler verilmeye çalışılmış ve elde olan kaynaklar irdelenmiştir. Burada kullanılan kaynak ve materyaller kronolojik sıra takip edilerek verilmeye çalışılmıştır. Konuyla ilgili yeterli kaynağın bulunmaması ayrıca alan üzerinde yapılan çalışmalarda bir dezavantaj oluşturmaktadır.

Konu etraflıca ele alınarak Hitit inancına ve dönemin şartları bazında bu medeniyetin anlaşılması için ışık tutması gaye edinmiştir. Gerek akademik gerekse konu alanı olarak faydalı bilgilerin sunulduğuna inanılmaktadır.

Kaynakça

- Akdağ, Ö. (2018). "Hititlerin tanrılarını memnun etme yöntemleri ve bunun Hitit arkeolojisine yansımaları", *Avrasya sosyal ve ekonomi araştırmaları dergisi*, 5(2), ss. 23-36.
- Akgün, E. (2007). "Şamanist Türk halklarında kurban sungusu ve kendisine kurban sunulan varlıklar", *Beykent üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 2, ss. 139-153.
- Arıkan, Y. (2012). "Hitit dini üzerine bir inceleme", *ankara üniversitesi dil ve tarih coğrafya fakültesi dergisi*, 365, ss. 271-285.
- Boran, B. (2014). "Hititler hakkında genel bilgi", 1-38, http://ankara.icro.ir/uploads/147_1915_26_anadolu_medeniyetleri.pdf (23.06.2018).
- Çavuşoğlu, A., 2007. "Türk-İslâm kültüründe gök tanrı veya ulu tanrı inancı ve edebî metinlere yansımaları", *Türk kültürü ve hacı Bektaş veli araştırma dergisi*, 44, ss. 1-20.

- Çelik Şavk, Ü., Koç, Y., Türkyılmaz, F. & Cengiz, M. (2007). “Yaşayan eski Türk inançları bilgi şöleni: bildiriler”, Türk kültür ve sanatları ortak yönetimi, *Hacettepe üniversitesi Türkiyat araştırmaları enstitüsü*, Ankara.
- Demirci, K. & Falay, B. (2016). “Ana hatlarıyla Hitit dini”, *Cumhuriyet ilahiyat dergisi*, 20(1), ss. 35-60.
- Demirel, S. & Sevim, U. (2012). “Hitit tarımı hakkında bir inceleme”, *Gümüşhane üniversitesi sosyal bilimler elektronik dergisi*, 6, ss. 200-211.
- DİNÇOL, A. (1986). “Ashella Rituali (CTH 394) ve Hititlerde salgın hastalıklara karşı yapılan majik işlemlere toplu bir bakış”, *Bellekten*, XLIX (193), ss. 1-40.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*, Kabalcı yayınları, İstanbul.
- Hoffner, H.A. (1990). *Hittite Myths*, Atlanta, Georgia.
- Kahraman Çınar, A. (2012). “Hitit inanç sistemi içerisinde yazılıkaya Tanrı tasvirlerinin değerlendirilmesi”, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, Ankara.
- Kalafat, Y. (2004). *Altaylardan Anadolu'ya Kamizm-Şamanizm*, Yeditepe yayınları, İstanbul.
- Kıymet, K., (2014). “Hitit mitolojisinde tanrıların yer altına inişi”, *Folklor/Edebiyat*, 20(77), ss. 21-34.
- Miller, J.L. (2005). “Von syrien durch kizzuwatna nach hattı: die rituale der allaiturahhi und gizija”, *Motivation und mechanismen des ulturkontaktes in der Spaten Bronzezeit*, pp. 129-144.
- Murat, L. (2011). “Hititlerde su kültü”, *Tarih araştırmaları dergisi*, 31(51), ss. 125-158.
- Ögel, B., (2014). *Türk mitolojisi*, TTK. Ankara.
- Reyhan, E. (2009). “Hititlerde devlet gelirleri, depolama ve yeniden dağıtım”, *Akademik bakış*, 2(4), ss. 157-174.
- Reyhan, E. (2010). “Hititlerde gündelik hayata dair iktisadi ilişkiler”, *Ankara üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi tarih bölümü tarih araştırmaları dergisi*, 29(47), ss. 65-82.
- Sevinç, F. (2007). “Hititlerde ölümlere ve yeraltı tanrılarına sunulan kurbanlar”, (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü, Ankara.
- Sevinç, F. 2008. “Hitit Dininde Arinna'nın güneş tanrıçası ve onunla özdeş tutulan diğer tanrıçalar”, *Sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 1, ss. 175-195.
- Sir Gavaz, Ö. (2016). “Hitit dini inançlarında ^Ehešta- ile ilgili yeni düşünceler”, *Hitit üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 2, ss. 837-860.
- Şahinbaş Erginöz, G. (2008). “Hititlerin astronomi bilgisine ve Hitit takvimine bir bakış”, *Osmanlı bilimi araştırmaları*, IX (1-2), ss. 199-213.
- Uğurlu, S. (2012). “Eski Türklerin dini”, *Abant İzzet Baysal üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi*, 12(12), ss. 323-335.
- Ünal, A. (2003). *Hititler devrinde Anadolu II*, Arkeoloji ve sanat yayınları, İstanbul.
- Ünal, A. & Girginer, S. (2007). *Kilikya-Çukurova: İlk çağlardan Osmanlılar dönemine kadar Kilikya'da tarihi coğrafya*, Tarih ve arkeoloji yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, M. (2014). “Antik dönemlerde Adana'da dini inanç”, *Çukurova üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi*, 14(1), ss. 35-48.